

Almanya'dan Türkiye'ye Göç: İstanbul'da Yaşayan Bilim İnsanları ve Sanatçılar (1930lardan 1960lara)

German Émigrés in Turkey: Scientists and Artists in Istanbul from 1930s to 1960s

Hakkı Bilen, *Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri* (İstanbul: Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları, 2019) (23.5x16.5cm., 183 sayfa, resimli)
ISBN 978-605-81927-9-9.

Gaye Şahinbaş Erginöz¹

¹Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.Ş.E. 0000-0001-6951-477X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gaye Şahinbaş Erginöz, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: gayesah@gmail.com

Başvuru/Submitted: 28.10.2021 • **Kabul/Accepted:** 31.10.2021

Atıf/Citation: Şahinbaş Erginöz, Gaye. "Almanya'dan Türkiye'ye Göç: İstanbul'da Yaşayan Bilim İnsanları ve Sanatçılar (1930lardan 1960lara)," Hakkı Bilen'in "Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri" adlı eserinin değerlendirmesi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 2 (2021): 205-209.
<https://doi.org/10.26650/oba.1016091>

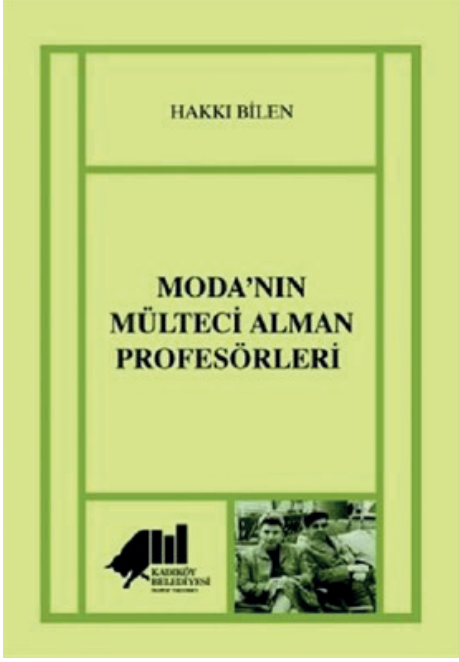
Anahtar Sözcükler: Mülteci bilim insanları, İstanbul, Moda, beyin göçü, Nazi Almanyası

Keywords: Émigré scientists, İstanbul, Moda, brain drain, Nazi Germany

Tarih boyunca üzerinden geçilip gidilen bir köprü vazifesi gördüğü gibi birçok halkın istilasına ve yerleşmesine de maruz kalmış olan Anadolu toprakları yakın tarihimizde de benzer göçlere sahne olmuştur. Son on yıldan beri Suriye'den ülkemize mülteci olarak gelen

milyonlarca insanın yeni evi olan bu topraklar üzerinde, 20.yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş bir başka ama daha küçük bir göçten daha bahsedilebilir. Bu göç, Anadolu topraklarının etnik yapısını değiştirmese de bilimsel açıdan değişime uğramasında etkili olmuştur.

Hakkı Bilen tarafından yazılan *Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri* başlıklı kitabın konusu, Nazilerden kaçarak ülkemize sığınan, büyük kısmını Yahudilerin oluşturduğu ve 1933'ten 1960'lara kadar İstanbul'un Moda semtinde yaşamış akademisyenler, öğretmenler ve sanatçılardır. Kitap, bu mültecilerin Moda'da buldukları dönemde günlük hayatlarından kesitler sunmakta; karşılaştıkları olayları ve anılarını içermektedir.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu olan yazar Hakkı Bilen, yüksek lisansını da aynı fakültede yapmıştır. Maliye Bakanlığı ve bazı özel sektör kuruluşlarında çeşitli görevlerde çalışmış, emekli olduktan sonra da bazı sanat kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında çeşitli görevlerde aktif olarak çalışmaya devam etmiştir. Uluslararası göçler

ve 1933 Üniversite Reformu ile ilgili yayınları bulunmaktadır.

Kitabın kapağında, Naziler tarafından toplama kampına gönderilen, serbest kaldıktan sonra 1935-1946 yılları arasında Türkiye'de yaşayan ve sonrasında da Almanya'ya geri dönen Alman politikacı Ernst Reuter ve eşi Hanna Reuter'in fotoğrafı kullanılmıştır. Kadıköy Belediyesi tarafından yayımlanan kitap, Kadıköy Belediye Başkanı Şerdil Dara Odabaşı'nın, Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları projesini tanıttığı bir tanıtım yazısı ile başlıyor ve yazar Hakkı Bilen'in 'Sunuş' ve 'Teşekkür' yazılarıyla devam ediyor. Hakkı Bilen, 'Sunuş' yazısında 1933'te Adolf Hitler başkanlığındaki Nasyonal Sosyalist Parti'nin Almanya'da iktidarı ele geçirdikten sonra, birtakım kanunlar çıkararak Yahudiler başta olmak üzere, Sosyal Demokratları, Komünistleri, Katolikleri, kısacası Nazi Rejimine karşı olan herkesi, devlet kurumlarından uzaklaştırdığını anlatıyor. Aynı dönemde ülkemizde Üniversite Reformu yapılmış ve Almanya'da kalmak istemeyen birçok bilim insanı ve sanatçıya Türkiye'nin kapıları açılmıştır. Böylece 1500'den fazla insanın Türkiye'ye mülteci olarak gelmiş ve bunlardan bir kısmının İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde, ayrıca çeşitli devlet kurumlarında görevlendirilmiştir.

Bugüne kadar Moda'ya yerleşmiş İngiliz, İtalyan ve Levantenlerden bahseden çeşitli kitaplar yazılmış olsa da, Almanya'dan gelen sanatçı, akademisyen ve eğitimcilerden ve özellikle de onların sosyal hayatından söz eden yeterli çalışma olmadığı için, Hakkı Bilen'in bu çalışması bu konudaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamaktadır. Kitapta ayrıca mültecilerin aile bireylerinin hayatına da yer verilmiştir. Bu kitap tam anlamıyla bir biyografi kitabı değildir, zira kitaptaki biyografik bilgiler oldukça kısa tutulmuştur. Ayrıca mülteci bilim insanlarının bilimsel veya mesleki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bir tarih veya bilim tarihi kitabı olarak da değerlendirilemez. Ancak yazarın da belirttiği gibi, kitabın temel hedefi, o dönemki ve günümüzdeki Moda semtini karşılaştırmaktır. Bu amaçla kendileri veya eşleri Yahudi asıllı olan mültecilerin anıları üzerinden kısa alıntılar yoluyla, 1930'lu ve 1940'lı yılların Moda semtinin sosyal hayatına ışık tutulmuştur.

İstanbul'a gelen mültecilerin üniversite çevresindeki yerler dışında, Beyoğlu, Bebek ve Moda'yu tercih ettiklerini belirten Bilen, bu çalışmasında İstanbul'un Anadolu yakasında Kadıköy ilçesinde bulunan Moda semtinde yerleşmiş olanların yaşamlarını, daha önce yapılan araştırmalar ve anı kitaplarından yola çıkarak derlemiştir. Bilen, çoğunluğunu sosyal bilimcilerin oluşturduğu bu gurubun hem Gestapodan ve Alman diplomatik temsilciliklerinden uzakta olmak hem de Hitler'in Türkiye'yi işgal etmesi durumunda Anadolu'ya daha yakın olmak için Moda'da ikamet etmeyi tercih ettiklerini belirtir.

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın "1933 - Almanya'dan Kaçış - Türkiye'de Reform" başlıklı birinci bölümünün üç alt bölümünden ilki, Frankfurt Üniversitesi'nde çalışmış Yahudi asıllı üç profesörün (Ernst Hirsch, Fritz Neumark, Philipp Schwarz) Türkiye'ye yolculuk hikâyesini ele alıyor. Sonrasında ise yüzlerce nitelikli bilim insanının Almanya'dan Türkiye'ye gelmesinde etkili olan "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği"nden bahsediliyor. "Darülfünundan Üniversiteye" başlıklı ikinci alt bölümde İstanbul Darülfünununun kuruluşu ve Cumhuriyetin ilk on yılındaki durum hakkında kısa tarihsel bilgi veriliyor. "Özgür Bir Yaşama Doğru - Türkiye" başlıklı üçüncü alt bölümde ise, yeni kurulması düşünülen üniversiteye alınacak mülteci profesörlerle ilgili protokol imzalanması, Üniversite Reformu çerçevesinde Darülfünun'un kapatılması ve İstanbul Üniversitesi'nin açılması ile ilgili bilgiler yer alıyor.

Kitabın en uzun bölümü olan ve "Her Birinin Ayrı Hikâyesi Var: Moda - Seçilen Mekân" başlığını taşıyan ikinci bölüm Almanya ve Avusturya'dan mülteci olarak gelen ve İstanbul'un Moda semtini yaşamak için kendilerine seçen profesörler ve ailelerine ayrılmıştır. Bu bölümde incelenen mülteciler, kitaptaki sırayla Ernst Hirsch, Fritz Neumark, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Hans Willbrandt, Alfred Isaac, Hans Reichenbach, Fritz Arndt, Hans Winterstein, Fritz Baade, Ernst Reuter, Martin Wagner, Richard von Mises, Hilda Geiringer, Kurt Steinitz, Erika Bruck, Julius ve Ruth Bauerstern, Heinz Anstock, Elisabeth Wolff, Heinrich von Franckenstein, Albert ve Erna Eckstein, Anita ve Sonja Tiedcke, Walter Ruben,

Josef Dobretsberger, Hans Rosenberg, Kurt Bittel, Felix Haurowitz, Walter Gottschalk, Leo Spitzer, Ernst Egli, Walter Kranz, Doris Zernot, Anton Hirsch, Edmund Franz, Eufredius, Pius Fidelis, Paul Zwatko ve Kurt Zuber'dir.

Bu isimlerin bir kısmı sürekli olarak Moda/Kadıköy'de yaşamış olmakla birlikte, bazılarının Moda'da ikamet ettikleri şüphelidir. Örnek olarak Ankara'da doktorluk yapan ve kitapta biyografisi yer alan Albert Eckstein verilebilir. Eckstein ailesi, belki de yaz aylarında ve kısa süreli olarak Moda'da yaşamış olabilir. Bölüm 3, s. 141-42'de biyografisi verilen kimyager Fritz Arndt'ın adresler bölümünde (s.167), bir süre Moda'da yaşadığı belirtilmiş ise de, Arndt'ın bir nekrolojisinde, onun tam da Boğaz'ın kıyısındaki bir evde yaşadığı ve bütün yaz mevsimi boyunca buradan denize girdiği belirtilmektedir. Ortaköy'deki bu evin yerinde bugün Boğaziçi Köprüsü'nün (Birinci Köprü, 1973) ayakları vardır¹. Dolayısıyla Arndt'ın Kadıköy'de yaşamış olması çok az bir ihtimaldir.

İkinci bölümde; kimisi uzun yıllar boyunca Moda'da yaşamış, kimisi ise kısa süre kalıp başka bir ülkeye gitmiş olan 41 akademisyen hakkındaki bilgiler, onların anılarından derlenerek hazırlanmış ve yer yer öyküleyici bir anlatım tarzı kullanılarak sunulmuştur. Bu bölüm, mültecilerin İstanbul'da buldukları dönemde günlük hayatta karşılaştıkları durumlardan örnekler içermektedir. Bölüm'e İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ilk hocalarından ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kurucularından Ernst Hirsch'in İstanbul'a gelişinden başlanmıştır. Hirsch'in üniversite ve çevresi ile ilgili gözlemleri, yaşayacağı evi bulması, Türkçe ders verme problemi, Türkiye'deyken yaptığı ikinci evliliği, Türk vatandaşlığına geçişi gibi konulara yer verilmiştir. Bu bölümde ele alınan bir diğer isim, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurucularından Fritz Neumark'tır. Neumark'ın, sisli bir sonbahar sabahı gemiyle İstanbul'a gelişinden itibaren Moda'da ev tutmasına ve Türkiye'de kaldığı yıllar boyunca yaşadığı olaylara yer verilmiştir. Kitabın ikinci bölümünde bahsedilen bir başka isim ise Yahudi asıllı matematikçi Richard von Mises'tir. Berlin Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde Uygulamalı Matematik Enstitüsü direktörü olarak görev yaparken, 1934 yılında mülteci olarak Türkiye'ye gelmeye karar veren R. von Mises'in İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde uygulamalı matematik dersleri vermesinden ve Albert Einstein ile olan yazışmalarından söz edilmiştir. Mülteci bilim insanlarının hayat hikâyelerinden kesitlerle devam eden bu bölümde Türkiye'de tanışıp evlenen, Türk vatandaşlığına geçen ve İstanbul'da vefat edip bu şehirde gömülü olanlardan da bahsedilmiştir.

Kitabın ikinci bölümde ele alınan mülteci akademisyenlerin, ülkemizde buldukları yıllarda yaptıkları bilimsel katkılarından da kısaca söz edilmiştir. Yahudi asıllı iç hastalıkları uzmanı Kurt Steinitz'in İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde İç Hastalıkları Kliniği Laboratuvarının kuruluşundaki çabaları, katkılardan sadece biridir. Bir başka örnek,

1 W. Walter ve B. Eistert, "Fritz Arndt, 1885-1969," *Chemische Berichte*, 108. Jahrgang, Nr.1 (1975): XVI-XVII.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kütüphanesinin kurulması ve kitap kataloglarının düzenlenmesini sağlayan kütüphaneci Sonja Tiedcke'nin çalışmalarıdır. Bu bölümde yer verilen diğer bir gurup ise eğitimcilerdir. St. Joseph Lisesi 'Frer'leri olarak adlandırılan ve St. Joseph Lisesi'nde öğretmenlik yapan 'Frer'lerin yanı sıra, Doris Zernot gibi özel ders veren eğitimciler bunlar arasında bulunmaktadır.

İkinci bölümün sonunda "Moda'daki Alman Kampı" başlığı altında bir ek yapılarak Gençlik Halk Örgütü 'Jungwolk', Hitler Gençlik Örgütü 'Hitler Jugend' ve Alman Genç Kızlar Örgütü 'Bund Deutscher Mädchen' hakkında bilgi verilmiştir. Nasyonal Sosyalist Parti, iktidara geldikten sonra, Nazi ideolojisini Almanya'da yayabilmek amacıyla her düzeyde eğitim kurumunda faaliyette bulunmuş, ayrıca bazı örgütler de kurmuştu. Hakkı Bilen'in kitabının ikinci bölümüne ait Ek kısmında, Nasyonal Sosyalistlerin Türkiye'de de bu tür faaliyetler gerçekleştirdiklerinden ve bu çerçevede Moda'da kurulan Alman kampından bahsedilmiştir.

Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise Moda'da yaşamış olan mülteci profesörlerin tespit edilebilen aile bireylerinin kısa biyografilerine yer verilmiştir. Bu biyografik bilgiler, soyadlarına göre alfabetik olarak listelenmiştir. Bölümün sonuna, mültecilerin o dönem yaşadıkları tespit edilen adresler ve bu adreslerin günümüzdeki durumlarını gösteren bir de liste eklenmiştir.

Kitabın sonunda, 22 adet fotoğraf yer almaktadır. Türkçe ve yabancı dilde yayınların yer aldığı Kaynakça kısmında, mültecilerin akademik katkılarını içeren yazıların yanı sıra, biyografi ve anı kitabı niteliğindeki çalışmalardan da yararlanıldığı görülmektedir. Hakkı Bilen'in araştırması, emek harcanarak hazırlanmış ve keyifle okunan bir eserdir.

